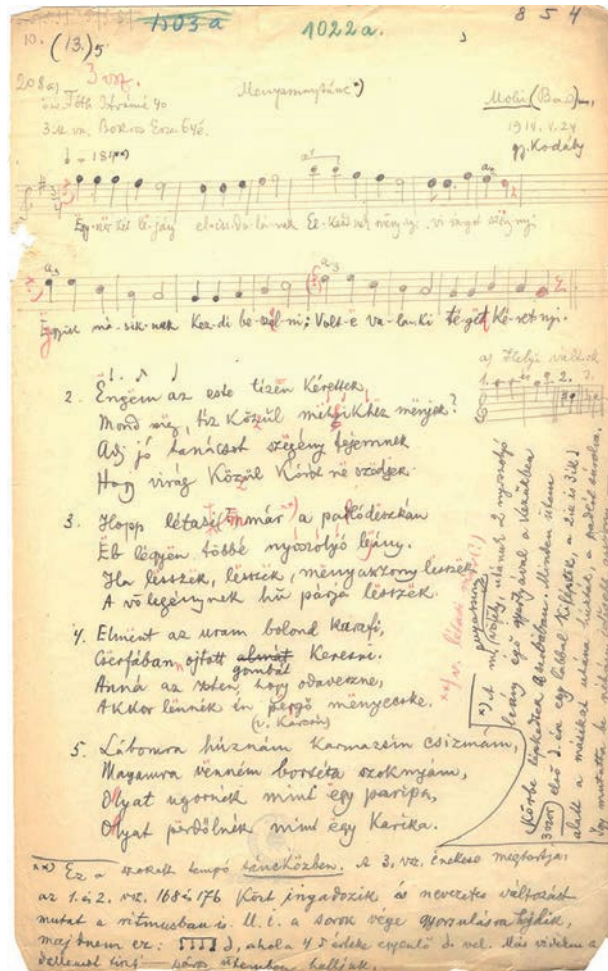

1. sz. ábra. Bartók Béla lejegyzése

2. sz. ábra. Az utókor által elnevezett kodályi „összevont támlap”

Pásku Veronika

A magyar népzenei lejegyzés visszatérő problémái

A magyar népzene kutatás történetének kezdetén a hangrögzítés technikai lehetőségeinek korlátai miatt a lejegyzés különösen fontos szerepet töltött be a gyűjtések során. Kodály Zoltán és Bartók Béla számos alkalommal készített helyszíni lejegyzéseket, hogy azok segítségével mérjék fel az adott terület dallamanyagát, illetve válasszák ki a felvételre érdemes dallamokat, majd részletesen elemezzék azokat. A hang- és képi felvételek technológiájának fejlődésével a népzenei lejegyzés jelentősége csökkent, szerepe jelentősen megváltozott.

Kutatástörténet

Bartók Béla lejegyzéseire egyfajta ideálként tekinthetünk, hiszen az adott lehetőségekhez képest a lehető legrészletesebben jegyezte le a dallamokat. Célja az egyszeri elhangzás minél aprólékosabb visszaadása volt, melyhez a fongoráf nagyszerű eszköznek bizonyult: „A minden szépet leromboló találmányok kora, mintha valamivel úgy ahogy akarna kárpótolni bennünket a mérhetetlen nagy pusztításért, nagyszerű eszközt adott a kezünkbe: a fonográfot. Ennek segítségével néhány perc alatt a legcikornyásabb dallamot felvehetjük a maga épségében, természetességében, melynek lejegyzése a fonogramról már könnyű munka”¹

Kodály szemlélete némileg különbözik ettől, gyakran több változatot egyetlen lapra jegyzett le, amelyet a kutatók később összevont támlapnak neveztek.³

Ugyanakkor ő is készített részletes, partitúra-szerű lejegyzést, ahol az egyes dallamsorokat egymás alá illesztve láthatjuk a versszakok díszítéseinek variánsait.⁵ Szemléletmódjaik jól kiegészítik egymást, hiszen a bartóki részletes lejegyzés által kitűnően vizsgálhatók az előadásmód sajátosságai, a variánsképződés törvényszerűségei, a kodályi „összevont támlap” az adott dallam adott területen élő tipikus alakjáról ad képet.

Lajtha László múzeumi dolgozóként valószínűleg tanulmányozhatta Bartók lejegyzéseit, sőt az sem kizárt, hogy személyesen is részt vett Bartók lejegyzési munkálataiban. Lajtha célja szintén az volt, hogy az egyszeri előadás sajátos jellegzetességeit a kottakép mikroszkopikus hűséggel visszaadja. Egyebek mellett több hangszeres kiadványa jelent meg saját, részletes lejegyzéseivel.⁶

A Lajtha hangszeres kiadványaiban található dallamok lejegyzésében aktívan részt vett Rajeczky Benjamin, aki többek között a *Magyar Népzene Tára* harmadik, *Lakodalom* kötete számára zoborvidéki lakodalmas dalokat írt le.⁷ Igyekezett a lejegyzés problémáit elméletileg is tisztázni, „Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez” című tanulmányában Bartók lejegyzésmódjának elemzése mellett lejegyzés-módszertani kérdéseket is feszeget.⁸

Járdányi Pál 1953–54-ben készítette el az ún. *Lejegyzés Törvénykönyvet*, melyre Kodály megbízásából kerülhetett sor.⁹ A törvénykönyv a sokféle lejegyzést egységesítő és akkori újabb eljárásokat bevezető zenei helyesírási szabályokat foglalja magába, és tartalma ma is sok mindenben irányadó a lejegyzők számára.

Jagamas János lejegyzői munkájával Bartók és Lajtha útját követte: arra törekedett, hogy az egyszeri elhangzás minden részletét megjelenítse a kottaképen, beleértve a dallam, a ritmus és a díszítőelemek minden apró árnyalatát. Jagamas János munkájáról Pávai István *Jagamas János népzenei gyűjtemé-*

nye a Román Akadémia Folklór Archívumában című kiadványában ír hosszabban, melyben Jagamas lejegyzései is megtekinthetők.¹⁰

A különböző hangszerek lejegyzésével kapcsolatos kérdéseket, azok írásmódját Sárosi Bálint és Tari Lujza összegezték. Mindkettejük számos publikációja, kötete tartalmaz részletes hangszeres népzenei lejegyzéseket, kiterjesztve minden népi hangszerre.¹¹

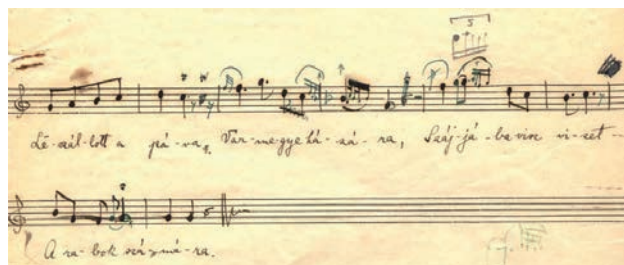
Paksa Katalin *A magyar népdal díszítése* című kiadványában a népdalok díszítésmódját népdaltípusok szerint osztályozza, melyhez a könyv példatárában csaknem 240 lejegyzett dallam található.¹² A kötet végén a vokális népzene lejegyzésében használatos jelzések magyarázata is megtalálható. Pávai István *Az erdélyi és moldvai magyarság népzeneje* című kötete számos részletes hangszeres lejegyzést tartalmaz, melynek értelmezéséhez fontos adalék a könyv a népzeneben használatos aszimmetrikus ritmusokról szóló fejezete.¹³ Pávai későbbi, *Az erdélyi magyar népi tánczene* című könyvében utóbbi témát még bővebben körbejárja.¹⁴

Díszítmények

Bartók Béla a *Yugoslav folk Music* című gyűjteményének elején különösen részletes leírást ad a népzenei lejegyzést általánosan érintő problémákról. Kifejti, hogy a lejegyzésnek a lehető legjobban kellene visszaadnia az elhangzottakat, ugyanakkor tökéletesen leírni egy adott dallamot lehetetlen, hiszen nem létezik olyan jelzésrendszer, amely pontosan visszaadná az élő népzenet. A lejegyzett kottának emellett olyannak kell lennie, hogy azt egy népzene nem ismerő, ám kottaolvasó ember is megérthesse, a népzenei jellegzetességek kifejezésére viszont nem alkalmas a klasszikus írásmód. Ebből kifolyólag bizonyos jelenségek leírására kénytelenek a vagyunk plusz jelzéseket használni. Ilyen például a hangsor ingadozó harmadik és hetedik fokát jelző felfelé vagy lefelé mutató nyíl, mely jelenséggel a magyar nyelvterület legarchaikusabb népzeneit őrző területein találkozhatunk. (3. ábra) A hozzáadott jelzések segítségével már sok minden kifejezhető, ám népzenei előadásmód két fontos elemét így sem tudjuk jelölni, ezek pedig a hang intenzitása és annak színezete.¹⁵

A díszítések írásmódját tekintve a következő kérdések merülnek fel: Hogyan jelöljük a különböző időegységnyi díszítőhangokat?

3. ábra. Bartók Béla lejegyzése¹⁶

Miképpen írjuk a főhang hosszúságú díszítőhangokat? Van-e különbség a vokális illetve hangszeres díszítmények írásmódja között?

A vokális díszítőhangok írásmódja a bartóki lejegyzésekhez képest nem sokat változott. A főhanghoz kötött, főhangnál rövidebb díszítőhangok értékét a főhangból ki kell vonni. Ebből következően a főhangnál hosszabb összértékű díszítőhangokat nem köthetjük a főhanghoz. A főhang hosszúságú ám díszítőhangnak számító díszítményeket kis kottafejvel, a főhanggal egy gerendára írjuk. A harminckettednél is rövidebb, effekt-szerű hangokat egy áthúzott zászlós nyolcad hanggal jelöljük.

Hangszeres díszítmények írásánál ugyanezeket az elveket érdemes figyelembe venni, fontos azonban megkülönböztetni a díszítéseket a hangszeres figurációktól, mivel utóbbiakat nem szabad egy kötőív alá venni a főhanggal, hacsak nem ez az előadó kifejezett szándéka.

A hangszeres népzene egy-egy helyi specifikumának köszönhetően előfordul, hogy a lejegyzők pedagógiai céllal egyfajta saját – klasszikus kottairásban nem használatos – jelzésrendszert alakítanak ki, hogy a gyakran ismétlődő, hasonló típusú díszítménybokrokat ne kelljen minden egyes alkalommal kiírni, vagy az adott területen használatos zenei jellegzetességek írásmódját megkönnyítsék. Ilyenfajta jelölésrendszer található például Virágvolgyi Márta széki és gyimesi kötetének kottáiban,¹⁷ melyek olvashatóságához szükség van a teljes jelölésrendszer ismeretére is.

Ritmus

A magyar népzene ritmikájának lejegyzése több szempontból is kérdéseket vet fel. A *parlando* és *rubato* dalok lejegyzésével kapcsolatban a két legfontosabb vizsgálandó terület a ritmika részletességének- illetve az ütemvonalak szükségességének és helyének kérdése. A már korábban említett jugoszláv gyűjteményének elején Bartók leírja, hogy az ütemvonalak eredeti funkciója az artikuláció, így azok semmiképpen sem elhagyhatóak. Elhelyezkedésük viszont leginkább a szöveghez illeszkedik, mely ezekben a dalokban meghatározza a zenei gondolatokat.¹⁸ Bár Bartók és Kodály lejegyzései között is találhatunk részletesebb ritmikával leírt *parlando* dallamokat, az előadói utasítást figyelembe véve (azaz, hogy az előadás kövesse a magyar nyelv ritmusát), ennél az előadói utasításnál a közép-részletes lejegyzés elegendő. A *rubato* dallamok ritmikájának valamivel részletesebb lejegyzése szükséges, hiszen a ritmus itt nem feltétlenül a magyar nyelv ritmusát követik, hanem azokkal az előadó szabadon bánik.

A magyar népzene kutatás történetében az aszimmetrikus ritmusok értelmezése és lejegyzése a kezdetektől fogva kihívást jelentettek a kutatóknak. Bartók az *Úgynevezett bolgár ritmus* című tanulmányában a bolgár népzeneben megtalálható metrumtípusokról ír, ahol a fő metrikus súlyok nem egyforma

hosszúak, alattuk pedig egyenletes a nyolcadok vagy tizenhatodok lüktetése.¹⁹ Az erdélyi aszimmetrikus táncok kísérő-dallamaiban is ezt a lüktetést vélte felfedezni, ahol viszont a fő súlyok alatt nincs az előbb említett nyolcados vagy tizenhatodos aláosztás.²⁰

Az aszimmetrikus ritmusú erdélyi táncok lüktetésének lényege az egy ütemen belül található négy lüktetés rövid-hosszú-rövid-hosszú sorrendje. Mivel az ütemmutató azt mutatja meg, hogy az alaplüktetést adó ritmusértékből hány darab van egy ütemen belül, ezért az helyesen úgy nézne ki, hogy a számláló alatt egy negyed, egy pontozott negyed, majd még egy negyed és még egy pontozott negyed szerepelne – vagy az adott táncnak megfelelő rövid-hosszú-rövid-hosszú arányú hangok. Ugyanezt fejeznék ki az időarányokat mutató számok, azaz a számlálóban 4, a nevezőben pedig ezt a példát tekintve 2+3+2+3 lenne – ezt a típusú jelölést már Bartóknál is megtalálhatjuk. Ugyanakkor, mivel ezek a ritmusértékek a rövid-hosszú arányokon belül előadótól, gyűjtési helyzettől, pillanatnyi hangulattól függően változhatnak, az ütemmutató kiírása szükségtelenné válik.

Az aszimmetrikus ritmusok közül az egyik legkomplexebb a gyimesi lassú magyaros tánc zenéjének ritmikája, ahol az alapritmus értelmezhetőségét az ütőgardon aprózott kísérőritmus nehezíti. A lassú magyaros leírására számos különböző megoldást láthatunk az utóbbi évtizedekben, (pl. 4. ábra) úgy mint például $\frac{3}{4}$ -es vagy $\frac{9}{16}$ -os ütemmutató, ám helyes lejegyzésére az előzőekben elmondottak vonatkoznak: ütemmutató kiírása nem szükséges, mert az alaplüktetés nem tizenhatodos vagy akár negyedes, hanem rövid és hosszú hangok váltakozásából épül föl.²¹ (pl. 5. ábra)

A lejegyzés részletességének kérdése

Alapvetően kijelenthető, hogy a népzenei lejegyzés részletességének mindig a lejegyzés céljától kell függenie. Bartóknál is megfigyelhető ez a törekvés, ha sorra vesszük lejegyzéseinek fajtáit. A helyszínen, a fonográf-felvétel előtt készített lejegyzéseken szereplő dallamok négy sora általában egy sorba van összetömörítve. Ezalatt következik a szöveg versszak-alakban, a dallam felett a henger száma és a dal záróhangja, a *tonus*

4. ábra. A lassú magyaros ritmikájának hibás lejegyzése²²

The image displays musical notation for a rhythmic pattern. It consists of four staves. The first staff is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a 3/4 time signature. The tempo is marked as quarter note = 125. The notation includes a treble clef, a key signature of one flat, and a series of notes and rests representing the rhythm. A '11' is written above the final measure of the second line. The notation is labeled 'gardon' and 'simile'.

5. ábra. Lassú magyaros (a szerző lejegyzése)²³

finalis, végül pedig a legfontosabb adatok is szerepelnek, a gyűjtés helye és ideje, a dal szótagszáma és ambitusa illetve a dallamsorok záróhangjai. Ez a kottakép a segédadatokkal együtt a dallamok rendszerezéséhez adott támpontot. Részletes lejegyzések a fonográf-felvételek alapján készültek valószínűleg 1920 környékén, amikor Bartók *A magyar népdal* című könyvén dolgozott. Ekkor került sor Vikár Béla fonográf-felvételeinek lejegyzésére is. 1934 után, mikor a Magyar Tudományos Akadémia elhatározta a magyar népdalok összkiadását, Bartók revidálta saját lejegyzéseit, ami 1934-től egészen az Amerikába való távozásáig tartott. Az ekkor készült kottaképek szabad szemmel már-már a felfoghatatlanság határát súrolják, viszont az adott dallamok díszítés- és előadásmódjának elemzésére kiválóan alkalmasak. Láthatjuk tehát, hogy lejegyzéseinek részletességét mindig az adott lehetőségekhez és igényekhez mérten készítette el.

A bartóki részletességet követte Lajtha László, aki szintén az egyszeri elhangzás legpontosabb tükrét akarta visszaadni. Sárosi Bálint így emlékezett vissza Lajtha módszerére: „Ezt annak idején úgy mondták, hogy Rajeczky Béni részletesen lejegyezte és Lajtha kipitykézte. A kipitykézéssel olyan dolgok kerültek a kottára, amiket vagy hallottunk, vagy nem. Ha Lajtha hallotta, akkor az odakerült a kottára.”²⁴ Avasi Béla *Lajtha László lejegyzési módszere* c. írásában olvashatunk arról, hogy a díszítmények mellett Lajtha a ritmika legpontosabb leírására is törekedett, sok lejegyzésében láthatjuk, hogy a hangok kis mértékű rövidülését/hosszabbodását a metrumjelzés megváltoztatásával jelölte.²⁵

Más viszont a célja egy népzenei összkiadásnak. A Magyar Népzene Tára VI. kötetétől kezdve a magyar népdalok strofikus anyaga került kiadásra.²⁶ A dallamok rendszerezése és kiadásra való előkészítése arra a belátásra juttatta Járdányi Pált, hogy a dallamokat ugyanazon a részletességi fokon kell közölni, úgynevezett „középrészletes lejegyzéssel”, mely bizonyos apróságok elhagyásával könnyebben értelmezhetővé és áttekinthetővé teszi a dallamokat. Csak a kivételesen gazdag cífrázatokkal ellátott dallamokat közlik részletes lejegyzéssel, illetve a jegyzetekben megemlítik a már publikált hozzáférhető részletes lejegyzéseket.

Összegzés

Habár a népzenei lejegyzés szerepe megváltozott az utóbbi évszázad során, létjogosultsága továbbra is megkérdőjelezhetetlen. Azon túl, hogy az eredeti felvételekkel együtt használva mankót nyújthat a népzene gyakorlati oktatásban, a különböző népzenei jellegzetességek elemzésére is lehetőséget ad. Az egyes ritmikai- és díszítménybeli szabályszerűségeket vizuálisan szemlélve könnyebben érthetőek és áttekinthetőek, a népzenei dallamírás alapfokú ismerete pedig a színvonalas előadói tevékenységhez is nagyban hozzájárulhat.

Ugyanakkor a népzenei lejegyzés bizonyos kereteken belül szubjektív. Egy ugyanazon dallamnak soha nem lesz pontosan ugyanolyan kottaképe, még akkor sem – ahogy Bartóknál ez szépen kirajzolódik – ha annak leírását ugyanazon ember végzi több alkalommal, azaz Lajtha szavaival élve: „A lejegyzés revízióját bizonyos rezignációval egyszer abba kell hagynunk.”²⁷

¹ Bartók Béla, „A hangszeres zene folklorja Magyarországon” in Bartók Béla írásai 3. Írások a népzeneiről és a népzene-kutatásról. Közreadja Lampert Vera. Lektorálta és szerkesztette Révész Dorrit. (Budapest. 1911-12/1999), 46-64.

² MH_0810a, BF_0155a; Adatkozló: Sinkó Jánosné Imre Ilona, Származási hely: Magyargyerőmonostor (Kolozs); Gyűjtés helye, ideje: Magyargyerőmonostor, 1910. Gyűjtő: Bartók Béla (Pávai István, Richter Pál szerk., Bartók Rend, Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2017) internetes elérés: <http://systems.zti.hu/br/hu/search/143?inc=porondos> (utolsó letöltés: 2022. 07. 30)

³ Kodály lejegyzéseiről Szalay Olga több alkalommal foglalkozott, például a „Kodály lejegyzések, a »Kodály támlap.«” című tanulmányában (Ethnographia, 109 (1998)/1, 307-343.), illetve a 2017-ben megjelent Kodály, a népzene-kutató és tudományos műhelye című művében (Budapest: Akadémiai Kiadó) külön fejezetet szentel Kodály Zoltán lejegyzéseinek.

⁴ KF_202a; Adatkozló: Tóth Istvánné, Bokros Erzsébet; Gyűjtés helye, ideje: Mohi, 1914.05.24. Gyűjtő: Domokos Pál Péter, Bartók Béla (Pávai István, Richter Pál szerk., Bartók Rend, Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2017) internetes elérés: <http://systems.zti.hu/br/hu/search/3114?plc=101> (utolsó letöltés: 2022. 07. 30.) A kotta megjelent még Szalay Olga a „Kodály lejegyzések, a »Kodály támlap.«” című tanulmányában.

⁵ Szalay Olga a 2017-ben megjelent Kodály, a népzene-kutató és tudományos műhelye című művében külön fejezetet szentel Kodály Zoltán lejegyzéseinek.

⁶ Lajtha László, Szépkényereszentmártoni gyűjtés (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), Széki gyűjtés (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), Kórispataki gyűjtés (Budapest: Zeneműkiadó, 1955), Sopron megyei virrasztó énekek (Budapest: Zeneműkiadó, 1956), Dunántúli táncok és dallamok I. kötet (Budapest: Zeneműkiadó, 1962)

⁷ Bartók Béla – Kodály Zoltán; Kiss Lajos szerk., A Magyar Népzene Tára 3/A, 3/B, Lakodalom (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955)

⁸ Rajeczky Benjamin, „Bartók-glosszák a népdal-lejegyzésekhez”, Ethnographia 59 (1948), 28-31.

⁹ Vikár László, „Járdányi Pál »Törvénykönyv«-e”, Magyar Zene 33 (1992)/1, 19-22.

¹⁰ Pávai István (szerk.), Jagamas János népzenei gyűjteménye a Román Akadémia Folklór Archivumában (Budapest – Kolozsvár: A Román Akadémia Folklór Archivuma – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet – Hagyományok Háza, 2014)

¹¹ Sárosi Bálint, A hangszeres magyar népzene (Budapest: Püski Kiadó Kft., 1996); uő., „A gyimesi csángó hegedűstílus”. Magyar Zene 17 (1976)/2, 176-183.; uő., A hangszeres magyar népzenei hagyomány. (Budapest: Balassi kiadó, 2008); Tari Lujza, „Lajtha László hangszeres népzene-gyűjtése: 1911-1963.” Magyar Zene, 33 (1992)/2, 141-190.; uő., Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Budapest: Balassi Kiadó, 2001)

¹² Paksa Katalin, A magyar népdal díszítése (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1993)

¹³ Pávai, Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (Budapest: Teleki László Alapítvány, 1993)

¹⁴ Pávai, Az erdélyi magyar népi tánczene (Kolozsvár – Budapest: Kriza János Néprajzi Társaság – Hagyományok Háza, 2013)

¹⁵ Bartók, Yugoslav Folk Music (New York: State University of New York Press, 1951)

¹⁶ MH_0055b; Adatkozló: Pál József; Gyűjtés helye, ideje: Kaposújlak (Somogy), 1899.04.; Gyűjtő: Vikár Béla (Pávai István, Richter Pál szerk., Bartók Rend, Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2017) internetes elérés: <http://systems.zti.hu/br/hu/search/80?inc=lesz%C3%A11ott> (utolsó letöltés: 2022. 07. 30.)

¹⁷ Virágvölgyi Márta. 1989. Gyimesi népzene I-II. Debrecen: Kőlcsey Művelődési Központ.

¹⁸ Bartók, Yugoslav Folk Music, 7-8.

¹⁹ Bartók, „Az úgynevezett bolgár ritmus” in Bartók Béla írásai 3. Írások a népzeneiről és a népzene-kutatásról. Közreadja Lampert Vera. Lektorálta és szerkesztette Révész Dorrit. (Budapest, 1911-12/1999), 329-335.

²⁰ Richter Pál, „Értelmezések és félreértelmezések a népzene-kutatásban”, Magyar Zene, 56 (2018)/4, 7.

²¹ Pávai, Az erdélyi magyar népi tánczene

²² Vargyas Lajos, A magyarság népzeneje, 532., 0265 számú példa: Gyimesközéplek-Tarkó megálló (Csík), Puliika János (38) primás és zenekara. AP 5195e4 „Lassú magyaros”. (Budapest: Planétás Kiadó, [1981] 2002) A kottapélda megjelent még: Richter, Pál, „Értelmezések és félreértelmezések a népzene-kutatásban”, Magyar Zene, 56 (2018)/4, 10.

²³ Jelzet: HH_CD_PL_Mg_046a; Adatkozló: Zerkula János; Gyűjtés helye, ideje: Gyimesközéplek, 1979; Gyűjtő: Pávai István

²⁴ Sebő Ferenc, Beszélgetések Lajtha Lászlóról. (Rádió adás.) <https://folkradio.hu/folkszemle/cikk/43/beszelgetesek-lajtha-laszlorol> (utolsó letöltés: 2020.07.26)

²⁵ Avasi Béla, „Lajtha László lejegyzési módszere”, Magyar Zene, 34 (1993)/1, 48-53.

²⁶ Bartók – Kodály; Kiss szerk., A Magyar Népzene Tára 4, Párosított (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959)

²⁷ Lajtha, Széki gyűjtés, 4.